

УДК 347.731

Володимир Кочин,кандидат юридичних наук,
завідувач наукового сектору проблем договірного права
НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЯК СТАДІЯ МЕХАНІЗМУ ПРИВАТНОПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ВІДНОСИН

У статті аналізується правова регламентація як стадія механізму правового регулювання підприємницьких відносин. Встановлено передумови «запуску» цієї стадії, визначено предмет та метод правового регулювання, межі державного впливу. Окремо звертається увага на необхідність регламентації правового режиму об'єкта відносин та правового статусу суб'єкта відносин як ключових елементів правового регулювання. Доведено, що підприємницькі відносини на сучасному етапі економічного розвитку доречно розглядати як приватноправові відносини з усіма притаманними їм принципами та моделями.

Ключові слова: механізм правового регулювання, правова регламентація, підприємницькі відносини.

Ринкова економіка передбачає функціонування економічної системи на принципах вільного підприємництва, у якій роль основного регулятора економічних відносин відіграє ринок. На думку економістів, ринок з його законами і правилами є об'єктивним явищем з притаманними йому закономірностями розвитку та функціонування. Нині на підставі Указу Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020» здійснюються чергові кроки з дерегуляції та розвитку підприємництва, відповідно до яких передбачається створення сприятливого середовища для ведення бізнесу, розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій, спрощення міжнародної торгівлі та підвищення ефективності ринку праці. Все це має на меті сформувати ринок, який буде передумовою функціонування ринкової економічної системи.

Для забезпечення цього процесу виникає потреба у належному правовому впливі на економічні відносини шляхом їх закріплення, стимулювання та охорони. Це дозволяє закріпити відносини відповідно до поточних та перспективних умов розвитку економіки, сприяти

їх розвитку шляхом забезпечення економічної свободи, розвитку власності, захистити бізнес від надмірного державного впливу, а також охороняти економічні відносини через систему заборон, обмежень та юридичної відповідальності [1].

З огляду на це маємо на меті визначити особливості правової регламентації в межах механізму приватноправового регулювання підприємницьких відносин, встановивши елементи та засоби, які взаємодіють між собою, формуючи нормативну основу підприємництва.

Структура механізму правового регулювання характеризується відповідною послідовністю елементів, внаслідок якого формується норма права, яка у подальшому застосовується учасниками правових відносин щодо об'єкта (суспільних відносин) правового регулювання. Послідовність взаємодії елементів дозволяє визначити стадії правового регулювання, які визначаються в юридичній науці по-різному. Так, Р. Б. Шишка називає такі стадії регулювання: 1) доправовідносна чи оціночна; 2) праворегуляторна; 3) правотворча; 4) правонабувна; 5) правоздійснення; 6) правозахисна; 7) постправовідносна [2].

На наш погляд, у загальних рисах механізм правового регулювання відносин можна звести до такої послідовності стадій: 1) правове регламентування відносин (формування моделі відносин); 2) здійснення прав та обов'язків (механізм реалізації норм права, механізм захисту суб'єктивних прав та інтересів, механізм правової відповідальності). В межах цих двох стадій можливо розкривати інші елементи механізму правового регулювання, які мають свій специфічний механізм функціонування та відповідний правовий режим відносин.

Досліджуючи першу стадію правового регулювання, теоретики права відзначають, що саме правове регулювання розпочинається дещо раніше, ніж, власне, дія цього механізму. Зокрема на цьому етапі різні суб'єкти правоутворення формулюють, санкціонують та закріплюють у притаманних правовій системі юридичних джерелах норми права. Сам же «запуск» механізму відбувається у момент набрання цими правилами чинності, а також у процесі їх тлумачення [3].

Насамперед, слід визначити коло суспільних відносин, які є підприємницькими. Зважаючи на принципи ринкової економіки, вважаємо, що ці відносини слід характеризувати як приватноправові. Підтримуючи погляд В. М. Махінчука, підприємницькі відносини доцільно визначати як суспільні відносини, які виникають між суб'єктами підприємництва в ході укладення та виконання ними договорів про передання майна у власність, виконання робіт чи надання послуг та інших договорів, метою яких є отримання цими суб'єктами прибутку [4]. Визначення підприємництва, на наш погляд, має бути тісно пов'язаним з розумінням «підприємництва» як економічної та правової категорії.

Так, підприємництво є особливою формою економічної активності, що передбачає орієнтацію на досягнення комерційного успіху; інноваційний характер підприємницької діяльності; самостійний характер господарювання, укладення регулярних, а не одноразових угод (бізнес-операцій); перспективність, спрямування на подальший розвиток, розширення масштабів і сфери розповсюдження; залучення у господарську діяльність різних учасників підприємницької активності; свободу та самостійність суб'єктів у прийнятті рішень та

здійсненні бізнесу; наявність фактору ризику; майнову відповідальність підприємця за результати господарювання [5].

Названа економічна модель підприємництва відображена у ст. 42 ГК України як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктом господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Така побудова поняття викликає необхідність досить слушного зауваження щодо необхідності господарсько-правового чи цивільно-правового регулювання відносин, які виникають у процесі підприємництва. Розглянемо детальніше суб'єктну та об'єктну складові підприємницьких відносин.

Суб'єкт підприємницької діяльності в процесі господарювання вступає у відносини з іншими суб'єктами підприємницької діяльності, споживачами, суб'єктами владних повноважень. Відносини, які безпосередньо стосуються підприємницької діяльності, зокрема де йдеться про реалізацію товарів чи послуг іншим підприємцям або споживачам (юридично рівними учасниками відносин), а також відносини, які виникають внаслідок реалізації суб'єктами владних повноважень політики у сфері господарювання (відносини влади і підпорядкування щодо регулювання економіки).

При здійсненні підприємницької діяльності виникають відносини, які безпосередньо не пов'язані зі здійсненням підприємницької діяльності. Йдеться про споживчі відносини, участь в яких здійснюється з метою задоволення особистих потреб. Їх особливістю є подвійна правова природа, оскільки з однієї сторони договору реалізуються підприємницькі інтереси, з іншої — споживчі. Внаслідок цього виникає умовна «нерівність» сторін договору, яка компенсується особливим захистом прав споживачів у межах відповідної державної політики (Закон України «Про захист прав споживачів»).

ГК України деталізує господарські відносини шляхом їх поділу на господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські (ч. 4 ст. 3). Однак, на наш погляд, всі ці відносини мають різні передумови їх виникнення, різний механізм та різні на-

слідки, які вони породжують. Вважаємо, що слід говорити про приватноправову та адміністративно-правову природу відносин, що безпосередньо виникають зі здійснення підприємницької діяльності. Таким чином, реалізуються дві мети регулювання: забезпечення свободи підприємництва, а також забезпечення вільного ринку та запобігання монополізації економіки [6].

На підтвердження цієї позиції слід звернути увагу на об'єкт підприємницьких відносин, тобто на матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють свої права і юридичні обов'язки. Вважаємо, що при визначенні об'єкта підприємницьких відносин слід виходити з підприємницької мети, тобто можливості суб'єкта після реалізації прав та обов'язків щодо цього об'єкта отримати прибуток та наступного розподілу між його учасниками.

Характерною ознакою підприємницьких відносин є особливий суб'єктний склад. У юридичній літературі при розгляді цієї проблематики звертається увага переважно на суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців). Беззаперечно, така позиція є слушною та обґрунтованою, однак при цьому слід уникати зміщення акцентів, які не сприяють функціонуванню механізму регулювання підприємницьких відносин. Участь у підприємницьких відносинах здійснюється на основі цивільної правосуб'єктності, тому слід уникати правового регулювання організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права нормами господарського законодавства [7]. Дійсно, цивільним законодавством сформована теоретично вивірена система організаційно-правових форм юридичних осіб, які є суб'єктами підприємницької діяльності, однак не кожна юридична особа може бути учасником будь-яких підприємницьких відносин. Так, без відповідних статусних ознак юридична особа не може бути страховиком (ч. 1 ст. 984 ЦК України), кредитором (ч. 1 ст. 1054 ЦК України) або фактором (ч. 3 ст. 1079 ЦК України).

Окремо слід наголосити, що підставою для надання суб'єкту окремих статусних ознак є необхідність публічного регулювання окремих сфер економіки, що відповідає засадам правоздатності

юридичної особи (ч. 3 ст. 91 ЦК України) чи права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності (ч. 2 ст. 50 ЦК України).

Найвагомішим є фундаментальний принцип підприємницького права — свобода підприємницької діяльності, — задекларований у ст. 42 Конституції України, ст. 43 ГК України та п. 4 ч. 1 ст. 3 ЦК України. Його розкриття здійснене у ст. 44 ГК України через можливості: вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності; самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; вільного найму підприємцем працівників; комерційного розрахунку та власного комерційного ризику; вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом; самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Таким чином, мета, предмет, методи та принципи правового регулювання є елементами, які необхідні для формування норми права як регулятора суспільних відносин. Нині право вже не розглядається виключно як сукупність норм, які встановлюються та санкціонуються державою (ототожнення права і закону), що дозволяє широко застосовувати в цивільному праві й інші джерела: договір, звичай, аналогію.

Названі регулятори формують об'єктивні правові відносини шляхом закріплення безпосередньої моделі відносин, а також встановлюють межі свободи та обмеження у частині реалізації цієї моделі суб'єктами права. Крім того, норма права відповідним чином формує правовий режим об'єкта відносин, встановлюючи особливості виникнення, здійснення та припинення прав щодо нього, а також особливості правового статусу учасника відносин, закріплюючи його правосуб'єктність, особливості набуття окремих статусних ознак, у тому числі закріплення юридичних фактів, які породжують ці відносини. В результаті взаємодії цих

елементів здійснюється відповідне правове регламентування суспільних відносин.

При цьому окремо слід виділити суб'єкта правоутворення, який формує, санкціонує та закріплює у відповідному джерелі норму права. Особливістю функціонування економічної системи є встановлення оптимального регулятора відносин, яким для ринкової економіки є ринок. В економічній теорії висловлена думка, що за умов системних змін, коли ринок перебуває на стадії свого формування, на державу покладається забезпечення дієвості ринкової координації, тобто вона має розглядатися не як компенсатор недоліків ринку, а як його партнер для координації економічної діяльності суб'єктів [8].

Статтею 92 Конституції України передбачені наступні суспільні відносини, які регламентуються виключно законами України: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; засади зовнішньоекономічної діяльності. Таким чином, виключно законом як джерелом правового регулювання формуються такі елементи правового регулювання як принципи, гарантії, режим об'єктів та правовий статус суб'єктів відносин, внаслідок чого формується відповідний господарський порядок, який полягає у легітимізованій можливості впливу держави на упорядкування (організацію) форм і фактів економічного процесу через обмеження у визначених випадках договірної свободи, контроль за більшістю монополій, захист конкуренції, споживачів тощо [9].

Детальніше засоби регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів передбачено ст. 12 ГК України, до яких належать: державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; технічне регулювання; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій. Вважаємо, що нормальне функціонування ринкової системи економіки є проблемою не так правового регламентування, як правозастосування. Слід погодитися з В. С. Щербиню, який наголошує, що застосування названих засобів державного регулювання має спрямову-

ватися на розв'язання таких задач як забезпечення оптимального державного втручання в організацію і здійснення господарської діяльності, та забезпечення оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів [10].

Саме тому має відбуватися вплив держави на підприємницькі відносини через здійснення державою економічної політики на основі економічної стратегії та тактики (ст. 9 ГК України) та формування моделі економічних відносин на приватноправових засадах з можливістю залучення суб'єктів саморегулювання.

Зважаючи на викладене, вважаємо за доцільне зробити наступні висновки. Правова регламентація є першою стадією механізму правового регулювання, кінцевим результатом якого є формування відповідної правової норми, закріпленої у належному джерелі. Ця норма ґрунтується на основі мети, предмета та методу, принципів правового регулювання. Основою правової регламентації є передбачене ст. 92 Конституції України коло відносин, які визначаються виключно законами України. Держава в особі уповноважених органів формує відповідні норми та акти правозастосування, які відображаються у таких джерелах як нормативно-правовий акт та судова практика. Крім того, суб'єктам саморегулювання надається можливість у межах диспозитивності приватного права сформувати власні відносини, встановлені передбаченою законодавством формою. Ці норми передбачають модель поведінки, обмеження та свободи здійснення, порядок захисту та відповідальності. При цьому вихідними елементами цього процесу є формування правового режиму об'єкта відносин та правового статусу (а також додаткових статусних ознак) суб'єкта відносин. Для підприємницьких відносин ця стадія характеризується приватноправовими засадами, диспозитивним методом правового регулювання, законодавчої регламентації моделі відносин, а також зменшенням кількості підзаконних актів як засобів державного регулювання. Вважаємо, що саме на основі цих засад має формуватися ринкова економіка в Україні.

ПРИМІТКИ

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. — Х. : Еспада, 2006. — С. 276—277.
2. Шишка Р. Б. Стадії регулювання господарських правовідносин / Р. Б. Шишка // Юридична наука і практика: виклики часу : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. — Т. III (м. Київ, Нац. авіац. ун-т, 12 березня 2015 р.). — С. 166—168.
3. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко [та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. В. Петришина. — Х. : Право, 2011. — С. 220—221.
4. Махінчук В. М. Теоретичні засади приватноправового регулювання підприємницьких відносин в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / В. М. Махінчук. — К., 2014. — С. 10.
5. Виноградська А. М. Основи підприємництва : навч. посіб. / А. М. Виноградська. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К. : Кондор, 2007. — С. 11—12.
6. Крупчан О. Д. Приватноправові та публічно-правові засади регулювання підприємницьких відносин / О. Д. Крупчан // Приватне право і підприємництво : зб. наук. праць. — Вип. 12. / редкол. : О. Д. Крупчан (гол. ред.) [та ін.] — К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. — С. 8.
7. Махінчук В. М. Зазнач. праця. — С. 175.
8. Пилипенко Г. М. Інституційні фактори співвідношення державної та ринкової координації економічної діяльності : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01 / Г. М. Пилипенко. — Дніпропетровськ, 2012. — С. 26.
9. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія / О. А. Беляневич. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — С. 360—361.
10. Щербина В. С. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності / В. С. Щербина // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. — 2012. — № 94. — С. 14.

Кочин Владимир. Правовая регламентация как стадия механизма частноправового регулирования предпринимательских отношений.

В статье анализируется правовая регламентация как стадия механизма правового регулирования предпринимательских отношений. Установлены предпосылки «запуска» этой стадии, определены предмет и метод правового регулирования, границы государственного влияния. Отдельно обращается внимание на необходимость регламентации правового режима объекта отношений и правового статуса субъекта отношений как ключевых элементов правового регулирования. Доказано, что предпринимательские отношения на современном этапе экономического развития уместно рассматривать как частноправовые отношения со всеми присущими им принципами и моделями.

Ключевые слова: механизм правового регулирования, правовая регламентация, предпринимательские отношения.

Kochyn Volodymyr. Legal regulation as stage of the regulation mechanism of private entrepreneurial relations.

The article analyzes the legal regulation as a stage of the mechanism of legal regulation of business relations. Installes the prerequisites for start of this stage, identifies the subject and method of legal regulation, the limits of state influence. Individual attention is drawn to the necessity of regulation of the legal regime of the object relations and the legal status of the entity as key elements of legal regulation. Proven entrepreneurial relations at the present stage of economic development are properly considered as private law relations with all its inherent principles and models.

Key words: mechanism of legal regulation, legal regulation, business relationships.